

Петро Крип'якевич (Львів)

ПРО АВТОРА АКАФІСТУ*

Стан питання¹

Серед питань, актуальних останнім часом у гимнографічних дослідженнях, найбільшу увагу привертає, без сумніву, питання походження та авторства гимну, званого Акафістом. І цілком заслужено. Цей гимн, Акафіст, найвидатніший у жанрі гимнів, званих *кондаками*, якими останнім часом особливо цікавляться вчені. Саме внаслідок його виняткової краси та побожності сталося так, що інші схожі давні гимни у літургійних книгах поскорочувано і вони вже майже позникали, і тільки Акафіст зостався в цілості. І зостався не лише у грецькому священнослужінні, а й так часто використовується приватно по всьому Сході, що знайдеш його ледве не в кожній сільській хаті. Велична форма і сам зміст Акафісту так полюбилися східним християнам, що постали – передусім у Руській Церкві – незчисленні наслідування Акафісту: до Господа Ісуса Христа, до святого Миколая та ін. А ще Акафіст перекладено багатьма європейськими мовами, тож його можна вважати найвідомішим з усіх грецьких гимнів, і то не лише на Сході, а й в усьому християнському світі.

Та хоч який славетний Акафіст, усе ж його вік та походження вкриті густою мрякою; прещасливий автор, який звів собі цей віковічний пам'ятник, досі залишається незнаним. Так сталося через давність гимну та непевність його передання. У давніх гимнах ім'я автора зазвичай можна довідатися з акростиха; а в цьому, хоча й алфавітному, такої вказівки імені бракує. Додаймо, що рукописи або не містять жодного надпису автора, або містять помилкове. Тому справа залишається непевною.

* Переклад за: P. F. Krypiakiewicz. De hymni Akathisti auctore // BZ 18 (1909/3–4) 357–382; з латини переклав Ростислав Паранько. Складаємо велику подяку пані Лесі Крип'якевич, дружині Романа Крип'якевича – онука о. Петра і сина академіка Івана Крип'якевича, – яка подарувала окрему відбитку першодруку цієї статті і надала фінансову підтримку для перекладу та підготовки статті до друку.

¹ Літературу, що стосується Акафісту, див. наприкінці цієї розвідки (Бібліографія Акафісту).

У різні часи різні знавці намагалися розв'язати цю загадку, проте безуспішно. Думку Й. М. Кверція², яка вже було стала загальноприйнятою, що автором Акафісту є Георгій Пісіда, авторитетно заперечив Й. Б. Пітра³, демонструючи на підставі надписів деяких рукописів, що автор цього гимну – сам патріярх Сергій. Та невдовзі й це твердження похитнулося, адже з ненастанним поступом досліджень візантійської історії поставлено під сумнів не лише надписи новіших рукописів, а й саму оповідь у си-наксарях про патріярха Сергія та про Акафіст. Навіть вчений візантиніст А. Пападопулос-Керамевс⁴ нещодавно наважився висунути досить сміливу гіпотезу, що Акафіст постав щойно в часи патріярха Фотія. Втім, і ця гіпотеза – що й не дивно – не встояла.

Отож, загалом кажучи, всі дотеперішні спроби дослідити походження та авторство Акафісту – хоч і здійснені згідно із загальноприйнятим науковим методом, тобто на підставі вивчення пов'язаних історичних документів – не увінчалися успіхом; і вже не залишилося жодної надії відшукати істину, йдучи цим шляхом.

З огляду на це конче мусимо ступити на інший, непротоптаний шлях: хоч і не такий легкий, він, можливо, приведе нас до жаданої мети. Йдеться про висновки з внутрішнього змісту самого гимну, адже той зміст відкриває нам стільки незвичайного та вартого уваги, що з певністю сподіваємося знайти й дещо важливе для нашого питання.

Тому наш новообраний шлях полягає передусім у тому, щоб, ретельно вивчивши внутрішній зміст та характер гимну, зробити на їхній підставі певні зауваги, котрі послужать нам вказівниками у дослідженні його віку та авторства.

З цією метою починаємо нашу працю ретельним аналізом Акафісту.

Аналіз Акафісту

Гимн складається з 24 строф, розміщених у алфавітному акростиху; їм передує вступ Τῆ ὑπερμάχῳ [Непереможній Владарці].

У вступі радісний град благодарить Богородицю за порятунок від лиха; натомість алфавітний гимн проповідує Таїнство Божого Воплочення.

У першій частині гимну (строфи А–М) викладено історію Воплочення:

² J. M. Quercius, De hymno Acahisto monitum // Patrologia graeca, t. 92.

³ J. B. Pitra, Analecta sacra, t. I: Monitum de Ac., p. 250.

⁴ A. Papadopoulos-Kerameus, Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, οἱ ῥῶς καὶ ὁ πατρ. Φώτιος, Βιβλ. Μαρσαλῆ, Athenis 1903.

- Стр. А. Зісланий з неба ангел сповіщає Пресвятій Діві, що від неї народиться Спаситель.
- Стр. В. Пресвята Діва запитує ангела, як це може статися, коли вона Діва.
- Стр. Г. Ангел у своїй відповіді показує Діві Божу всемогутність.
- Стр. Д. Сила Всевишнього огортає непорочну Діву, і Слово стає плоттю.
- Стр. Е. Марія поспішає до Єлизавети, а дитя тієї, зрадивши в лоні матері, першим вітає Богородицю.
- Стр. З. Йосиф, не відаючи про таїнство, бентежить через Діву, та, довідавшись про зачаття від Святого Духа, віддає хвалу Богові.
- Стр. Н. Народженого у Вифліємі Ісуса вітають пастирі.
- Стр. Θ. На Сході з'являється зоря і веде волхвів.
- Стр. І. Волхви вклоняються предвічному Цареві й підносять Йому дари.
- Стр. К. Вони повертаються на Схід і скрізь проповідують Христа.
- Стр. Л. Втеча Ісуса до Єгипту і падіння ідолів.
- Стр. М. Симеон впізнає в немовляті Ісусі Спасителя.

У другій частині гимну (N–Ω) прославляється саме *Таїнство*.

- Стр. N. Творець, народившись від непорочної Диви, показує нове творіння (κτίσις).
- Стр. E. Піднесімо вгору думки, щоб споглядати превеличне таїнство.
- Стр. O. А полягає воно в тому, що незбагнений Бог Слово божественно зійшов з небес і, прийнявши плоть від Пресвятої Диви, став чоловіком (величезне догматичне значення цієї строфи покажемо нижче).
- Стр. Π. Цьому величному таїнству дивуються навіть ангели, побачивши Бога як приступного для всіх чоловіка.
- Стр. P. Тим паче приголомшені язичницькі філософи, геть неспроможні осягнути, як Діва могла народити.
- Стр. Σ. Не так воно з вірними: вони, хоч і подивляють таїнство, проте добре розуміють, що Бог-пастир став чоловіком-вівцею, щоб «подібним прикликати подібне».
- Стр. T. А коли так, то нехай же всі люди прославляють величне діло Божого Воплочення! А насамперед найсвятіші з-поміж них душі, а саме дівственні, нехай славлять Бога і вітають найблагодатнішу серед дів, яка стала служителькою такого великого таїнства.
- Стр. Y. Однак для прослави такого таїнства жодна земна пісня не є достатньою.
- Стр. Φ. Отож хвалімо Марію – матір Світла, яке просвітило світ і дало нам життя.

Стр. X. Це ж бо Він, порвавши на хресті боргову розписку нашого осудження, прощенням наших боргів приніс нам благодать.

Стр. Ψ. Отож хвалімо Його святу Матір – одушевлений храм Божий; хвалімо всі й одностаино співаймо:

Стр. Ω. Παύμνητε Μῆτηρ! Ο, всехвальна Мати, що породила понад всіх святих святіше Слово і т. д.

Навіть такий поверховий огляд змісту гимну відразу привертає увагу до розбіжності між самим гимном і його вступом; адже у вступі «Непереможній Владарці» йдеться про визволення граду, а в самому алфавітному гимні, як видно, геть не згадується про це визволення від ворогів, бо насправді він – не що інше, як величне поетичне оспівування Божого Воплочення. А коли так, належить окремо розглядати гимн як поему на честь Воплочення, окремо – згаданий вступ.

Дивовижна побудова цієї поеми заслуговує всебічної уваги не лише з огляду на її змістову композицію, а й на високомистецьку форму. Старанно, строфа за строфою, дослідивши змістову композицію обох частин гимну, неможливо не помітити, з якою майстерністю винахідливий автор втілює свій задум у його гармонійному розгортанні, як розважно переходить від нижчого до вищого, аж поки твір досягає кульмінації у спогляданні самого таїнства (строфа Ο). А ще краще цю майстерність видно в тому, як із цією кульмінацією в частині II (вказування на таїнство у строфах Ο і Π, які є 3 та 4) гармонійно перегукується та сама тема у частині I (подія Воплочення у строфах Γ і Δ, які є 3 та 4).

Спостерігається в Акафісті й дещо загалом незвичне для таких гимнів, а саме поділ строф на довші та коротші: перші плавно переходять у 12 хайретизмів Богородиці, другі завершуються славослов'ям Алилуя! Цей дивовижний двоякий поділ гимну не є безпричинним, ані не введено його задля урізноманітнення, бо він зберігається і в змістовій композиції: ті строфи служать для прослави Богородиці, а ті – для прослави самого Воплоченого Слова; у тих лунає превеселе Χαῖρε [Радуйся] Богородиці, у тих звучить Слово як Богові: Allelu-jah! [Хвала Богу!].

Отож, коли зважити на внутрішній зміст поеми та взяти до уваги весь її характер, стає добре видно, що Акафіст, чи радше його анонімний автор, ставив собі особливу мету, а саме прославу величного таїнства Воплочення; звідси можна зробити висновок, що цей гимн було присвячено празнику Благовіщення Пресвятої Діви. А те, що прослави Воплоченому Слову не лише врівнюють з прославами Діви, а й певним чином перевершують їх, тільки свідчить на користь старовинності гимну, адже у давній Церкві цей празник вважався не так Богородичним (Εὐαγγελισμός [Благовіщення]), як Господським (Σάρκωσις τοῦ Κυρίου [Воплочення Господне]).

Про вступ Акафісту

Оскільки зі сказаного випливає, що Акафіст – не що інше, як кондак на празник Благовіщення, то постає питання, як пояснити його вступ, отой знаменитий «Непереможній Владарці», адже відразу впадає у вічі його різка неузгодженість з усім гимном?

Характерним для всіх збережених кондаків є те, що вступ досить явно подає короткий виклад змісту всього гимну. Так, наприклад, у Романовому різдвяному гимні вступ Ἦ Παρθένος [Діва] уже заздалегідь показує нам зорю та вертеп, волхвів і ангелів з пастирями, і Діву з Дитям – усе те, що далі побачимо в самому гимні. Рівно ж і у вступі Георгієвого гимну на Εἰσόδια [Введеніє] вже заздалегідь бачимо, як καθαρῳτάτων ναὸν Θεοῦ [пречистий храм Божий] – Марію – вводять у святее святих. Так воно і в гимні на Успення Богородиці, і в усіх інших. А от у вступі Τῆ ὑπερμάχῳ [Непереможній Владарці] – за винятком хіба що самого славослів'я – не згадується й словом про таїнство Воплочення, так знаменито оспіване в самому гимні. Навпаки: як видно, цей вступ до такого величнього оспівування Воплочення лише творить хвалу непереможній Владарці від імені визволеного від ворогів Града. Направду, доточити до такого гимну такий вступ – це те саме, що, за словами Горація, з'єднати шию коня з головою людини⁵. То чи можемо визнати такий вступ автентичним? Аж ніяк. Він викликав підозру вже у Пласіда де Меестера⁶, а нещодавно – в А. Баумштарка⁷; і не сумніваюся, що їхня позиція має багато прихильників. Щодо мене, то я вважаю цей вступ неавтентичним і доданим до гимну пізніше, ймовірно, в часи патріярха Сергія або навіть Фотія. Адже трапляються кодекси та видання Акафісту, де цей вступ відсутній. Так, у Cod. Sinaiticus № 1004 (за каталогом Гардтгаузена) читаємо: κοντάκιον ἦχ. πλ. δ'. Ἀγγελος πρωτοστάτης [кондак 4 плагального гласу «Ангела відпоручника»], а про вступ – жодної згадки. У найдавнішому виданні Акафісту Альдо Мануція⁸ знаходимо лише алфавітний гимн, без вступу. Отож існують або існували кодекси, у яких вступ Τῆ ὑπερμάχῳ [Непереможній Владарці] відсутній.

До того ж, неодмінно слід зауважити, що трапляється й інший вступ до Акафісту, і можна показати, що він і є безсумнівно автентичним. Так,

⁵ Пор.: Квінт Горацій Флакк, Про поетичне мистецтво 1–2 (*Прим. пер.*).

⁶ Див. його працю, подану в списку літератури.

⁷ *BZ* XVI (1907), р. 657.

⁸ Див. у бібліографії, видання Акафісту.

у виданні Акафісту, здійсненому в Римі за часів Бенедикта XIV⁹, гимнові передують два вступи, а саме:

- I. Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς [«Повеління тайно»]¹⁰.
 II. Τῇ ὑπερμάχῳ [«Непереможній Владарці»].

Оскільки це питання дуже важливе, то потребує стараннішого розгляду. Насамперед наведемо обидва вступи.

I.
 ᾠχ. πλ. δ' ¹¹

Τὸ προσταχθὲν μυστικῶς | λαβὼν ἐν γνώσει
 ἐν τῇ σκηνῇ τοῦ Ἰοσήφ | σπουδῇ ἐπέστη
 ὁ ἀσώματος λέγων | τῇ ἀπειρογάμῳ
 ὁ κλίνας τῇ καταβάσει | τοὺς οὐρανούς
 χωρεῖται ἀναλλοιώτως | ὅλος ἐν σοί·
 ὃν καὶ βλέπον ἐν μήτρᾳ σου | λαβόντα δούλου μορφῆν
 ἐξίσταμαι κραυγάζων σοί· | χαῖρε Νύμφη ἀνύμφευτε!

[Глас 4 плагальний

Повеління тайно | зо зрозумінням прийнявши,
 під покрівлю Йосифа | з поспіхом став
 безплотний, мовлячи | Тій, що не зазнала подружжя:
 «Хто приклонив сходженням | небеса,
 той увесь незмінно | вміщається в Тобі;
 і, його видячи, як прийняв | вид раба у лоні Твоїм,
 лякаюся звати Тобі: „Радуйся, Невісто неневісна!”] ¹²

⁹ Повний титул цього видання: *Hymnus Acathistus graeco-latinus in sanctissimam Dei Genitricis Mariae Annunciationem una cum sacro Indulgentiarum thesauro omnibus et singulis Christifidelibus eundem devote recitantibus nunc primum concessa a Sanctissimo D. N. Benedicto XIV. P. O. M. Romae apud Io. Mariam Salvioni MDCCXLVI*. Передмова і латинський переклад Йосифа Скіро, архієпископа Дуррачино (Диррахій, суч. Дуррес в Албанії – *Прим. пер.*).

¹⁰ Те саме спостереження робить Пітра: «У кодексах зазвичай додають лише самоподобний „Повеління тайно”». Див. примітки до Акафісту в *Analecta Sacra*, t. I, p. 250.

¹¹ Текст із *W. Christ, Anthologia*.

¹² Тут і далі, якщо не вказано іншого, переклад Акафісту подано за виданням: Прийдіте, поклоніться. Молитовник. Львів: Свічадо 2012. – *Прим. пер.*

II.

Ἦχ. πλ. δ' ¹³

Τῆ ὑπερμάχῳ στρατηγῷ τὰ νικητήρια,
 ὡς λυτρωθεῖσα τῶν δεινῶν εὐχαριστήρια
 ἀναγράφω σοι ἡ πόλις σου Θεοτόκε·
 ἀλλ' ὡς ἔχουσα τὸ κράτος ἀπροσμάχητον
 ἐκ παντοίων με κινδύνων
 ἐλευθέρωσον, ἵνα κράζω σοι·
 Χαῖρε, Νύμφη ἀνύμφευτε.

[Глас 4 плагальный]

Непереможній Владарці на честь перемоги
 ми, врятовані від лиха, благодарні пісні
 виписуємо тобі, раби Твої, Богородице.
 А Ти, що маєш силу нездоланну,
 від усяких бід
 охорони, щоб звати Тобі:
 «Радуйся, Невісто неневісна!»]

З першого погляду видно, що вступ I якнайкраще підходить до Акафісту не лише змістом, а й формою, способом вислову, всіма, навіть найдрібнішими деталями, тож конче мусить становити органічну частину всього гимну. За змістом це прелюдія до історії Воплочення, а отже, немовби передмова у драмі Акафісту. За формою це строфа, яка не лише відповідає властивим (οἴκοι) строфам Акафісту і закінчується тим самим славослів'ям, а й містить приблизно однакове з ними число віршів та складів, як от у цьому: Ἄγ-γε-λος πρ-ω-το-στά-της [Ангела відпоручника]¹⁴. Щодо способу вислову і загалом поетики, то цей вступ виявляє ту саму піднесеність і витонченість стилю, що й увесь гимн, тож легко можна впізнати руку того самого митця. Але найважливіше те, що він містить не просто подібні, а тотожні вислови із тими, що містяться в Акафісті, як от: γνῶσει [зрозумінням], ἀσώματος [безплотний], ἀπειρογάμῳ [тій, що не зазнала подружжя], катаβάσει [сходженням], λαβόντα δούλου μορφῆν [як прийняв

¹³ Текст із Pitra, Analecta S. T. I, p. 250.

¹⁴ Додамо, що цей вступ належить до того самого музичного ладу, а саме гласу 4 плагального, і співають його на ту саму мелодію, що й звичний вступ Τῆ ὑπερμάχῳ [«Непереможній Владарці»]. У літургійних книгах, однак, він трапляється то як сідальний, то як тропар акафістової суботи.

вид раба], ἐξίσταμαι [лякаюся]... Проте найсильніший аргумент – спільна з гимном думка та її строго догматичне формулювання: (Божий Логос) χωρεῖται ἀναλλοιώτως ὅλος ἐν σοί [увесь незмінно вміщається в Тобі]; про неї розлогіше піде мова нижче.

Цього вистачає для доведення, що Акафіст насправді створено на прославу таїнства Воплочення, а не в подяку Пресвятій Заступниці Константинограда з нагоди визволення його від ворогів.

Отож сподіваємося, що після відновлення історичної істини колись відновлять і прекрасний Акафіст у його цілості, і в майбутніх виданнях він з'являтиметься зі своїм автентичним вступом.

Богословське значення Акафісту

Зі сказаного чітко видно: Акафіст мав на меті не що інше, як прославу таїнства Воплочення, а тому доречно звернути всю нашу увагу на те, щоб докладніше дослідити його богослов'я.

Уже попередній аналіз гимну показав, що перша частина Акафісту оповідає історію Воплочення, а друга частина викладає та проповідує само таїнство. У цьому викладі дещо є звичним та загальноприйнятим, адже раз у раз трапляється і в інших гимнах, як от Δύναμις τοῦ Ὑψίστου ἐπεσκίασε [Сила Всевишнього огорнула], або σύλληψις ἄσπορος [безнасіenne зачаття¹⁵] і подібне; а дещо – рідкісним і притаманним самому лише Акафістові. Це і деякі незвичні вислови, і особливі образи, і витонченіше окреслення таїнства. А саме:

1. Уже в першій строфі ангел σὺν τῇ ἀσωμάτῳ φωνῇ [з безтілесним голосом] бачить, як Господь воплотився. Рівно ж і у вступі Τὸ προσταχθέν [Повеління] він бачив Його, «як прийняв вид раба у лоні Твоїм» (ὄν καὶ βλέπον ἐν μήτρᾳ σου λαβόντα δούλου μορφήν).

2. Далі, у строфі Σ, натрапляємо на незвичний образ Пастиря, який сам став вівцею (ποιμὴν ὑπάρχων... ἐφάνη... πρόβατον); а сталося це для того, щоб прикликати «подібним подібне»¹⁶ (ὁμοίω τὸ ὁμοίον), тобто овець – голосом вівці.

3. Та найважливішим у цьому викладі є початок строфи Ο, яка є не лише вершиною всієї мистецької побудови гимну, а й немовби вісцю, довкола якої обертається весь його догматичний зміст. А саме: Ὁλος ἦν ἐν τοῖς κάτω, καὶ τῶν ἄνω οὐδ' ὅλως ἀπὴν ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος· συγκατάβασις

¹⁵ Переклад мій. – Прим. пер.

¹⁶ Переклад мій. – Прим. пер.

γὰρ θεϊκῆ, οὐ μεταβάσις δὲ τοπικῆ γέγονε ὁ τόκος ἐκ Παρθένου θεολήπτου [Увесь був на землі, але й неба не покинув був неосяжний Бог Слово, бо це не зміною місцеперебування було, а божественним сходженням і народженням від Богом вибраної Діви].

Бачимо, що в цьому пасажі міститься стислий підсумок вчення Акафісту про таїнство Воплочення, як і в цих рядках зі вступу I¹⁷:

ὁ κλίνας τῇ καταβάσει τοὺς οὐρανοὺς
χωρεῖται ἀναλλοιώτως ὅλος ἐν σοί·
[Хто приклонив сходженням небеса,
той увесь незмінно вміщається в Тобі].

Сенс цього пасажу приблизно такий:

- I. Воплочений Бог Слово увесь був на землі, але й увесь на небі, адже Він – неосяжний.
- II. Хоча Бог Слово зійшов із неба, це було божественне сходження, а не зміна місця.
- III. Бог Слово незмінно увесь містився у Пресвятій Діві (зауважмо: увесь Бог Слово, увесь став людиною).

Можна добачити, що в цьому всьому криються натяки на якусь систему богослов'я про таїнство Воплочення, і то систему спеціальну, розроблену з якогось особливого приводу. Адже наведений вище догматичний пасаж, як видно, не тільки звіщає позитивне вчення про це таїнство, а й розгромлює якийсь супротивний йому еретичний заблуд, і то з таким завзяттям, що є підстави вважати цю ересь сучасною із самим гимном.

От якби відшукати таку богословську систему в історії догматики! Це було б справжнім ключем до розв'язку загадки Акафісту.

Отож дослідімо, чи не знайдеться в минулих віках християнства приводу для розробки такої системи, а саме ересі, що заперечувала таїнство Воплочення і проголошувала його зміною місцеперебування (μετάβασις τοπικῆ)?

Але ж це вочевидь не що інше, як ересь аполлінаристів IV століття після Різдва Христового.

Саме тоді Аполлінарій Молодший, єпископ Лаодикеї Сирійської, на основі платонівського тричленного поділу людини на тіло (σάρξ), душу (ψυχή) і ум (νοῦς) поширював у своїх писаннях хибне вчення, що воплочене Слово, тобто Син Божий, прийняв не всю людську природу – лише тіло й душу, але не ум; а замість ума залишилася Його божественна

¹⁷ В оригіналі помилково «II». – Прим. пер.

природа (λόγος). А послідовники Аполлінарія навчали, що Христос і тіло приніс на землю небесне і єдиносущне з божеством, а не прийняв його від Пресвятої Діви¹⁸.

Проти цього викривленого вчення одразу ж виступили чи не всі визначніші тогочасні богослови, як от св. Григорій Назіанзин, св. Єфрем Сирин, св. Атанасій Великий, а насамперед св. Григорій Нисський зі своїм класичним «Антирретиком проти Аполлінарія»¹⁹; постав славнозвісний спір патристичної доби – спір із аполлінарисстами про таїнство Воплочення. Воювали насамперед проти оцих двох пунктів учення аполлінаристів: 1) проти того, що Бог Слово прийняв «не всю людину», тобто що в Христі – неповна людська природа; 2) проти того, що Бог Слово мав «небесну плоть». Тому й чути у цій суперечці так часто наголошуване ὄλος [увесь], а також συγκατάβασις [сходження] у протиставленні до μετάβασις [зміни місця перебування] тощо.

Оскільки ж оці антиаполлінаристські вислови містяться і в згаданому догматичному пасажі, то справедливо зробити висновок, що богословська система Акафісту належить до золотої доби Отців – IV століття. Це й продемонструємо нижче.

Акафіст і патристика IV століття

Безперечно, між богословською системою Акафісту і Отцями IV століття існує тісний зв'язок, адже вони дивовижно однотайні не тільки у цій чільній ідеї антиаполлінаризму, але й у дрібніших питаннях, в окремих поетичних образах і навіть у строгах догматичних висловах.

Ми вже бачили, що підсумок вчення Акафісту про таїнство Воплочення міститься у цьому класичному пасажі: Ὁλος ἦν... ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος [Увесь був... неосяжний Бог Слово], де з такою силою наголошувано ὅτε ὄλος [увесь] – для того, щоб донести, що увесь Бог Слово прийняв усю людську природу. Але ж таким самим є й учення св. Григорія Назіанзина, яке він не раз засвідчує у своїх поетичних та інших творах, і навіть тими самими словами. Так, у поемі «Про Воплочення проти Аполлінарія»²⁰:

...Ἐν γὰρ ἀγνῇ Παρθένῳ
Κυΐσκεταί τε καὶ προέρχεται Θεός.
Ὁλος Θεός τε καὶ βροτὸς, σώζων μ' ὄλον.

¹⁸ Див.: D. Petavius, De theologicis dogmatibus, глава про Аполлінарія.

¹⁹ Міститься в Patrologia gr., т. 45.

²⁰ Patrologia gr., т. 37, р. 467.

[...Бо у чистій Діві
Зачатий був і народився Бог.
Весь – Бог і смертний – весь, Спаситель мене всього.]

А трохи нижче:

Ἀνθρωπολάτρης εἰμί σοι, σέβων ὅλον
Τὸν συντεθέντα μυστικῶς ἐμοὶ Λόγον...

[Для тебе – людинопоклонник я, бо почитаю всього
сполученого в таїнстві зі мною Бога Слово...]

Те саме висловлює він і в іншій поемі, «Про Завіти та пришествя Христа»²¹:

...ἀθανάτοιο Θεοῦ Πατρὸς Υἱὸς ἀμήτωρ... ἦλθε...
Παρθενικῆς διὰ μητρὸς, ὅλον μ' ὅλος ὄφρα σαώσῃ,
Καὶ γὰρ ὅλος πέπτωκεν Ἀδὰμ διὰ γεῦσιν ἀλιτρήν.

[...Син безсмертного Бога Отця, рожденний без матері... прийшов...
через дівственну матір – увесь, щоб спасти мене всього,
адже й Адам упав – увесь, через грішне вкушання].

Порівняймо також у «Листі I до Клідонія»²²:

ἀλλ' ἓνα καὶ τὸν αὐτὸν δογματίζομεν... Θεὸν καὶ ἄνθρωπον... περιγραπτὸν
σώματι, ἀπερίγραπτον πνεύματι, τὸν αὐτὸν ἐπίγειον καὶ οὐράνιον,
ὀρώμενον καὶ νοοῦμενον, χωρητὸν καὶ ἀχώρητον, ἴν' ὄλω ἀνθρώπῳ τῷ
αὐτῷ καὶ Θεῷ ὅλος ἄνθρωπος ἀναπλασθῆ πεσὼν ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.

[але догматично визнаємо одного й того ж... Бога і чоловіка... осяж-
ного в тілі, неосяжного в Дусі, того самого наземного і небесного,
видимого і мисленого, вмістимого і невмістимого – так, що з усієї
людини і з усього Бога утворилася вся людина, що підпадає під гріх].

А коли розглянути слова проти Аполлінарія іншого отця, а саме Григорія Нисського, виявиться те, що міститься в іншій частині нашого догматичного пасажу. Цей отець у «Антиретику проти Аполлінарія», між іншим, каже, що Аполлінарій:

XXIV. τὴν προαιώνιον σάρκα... τῷ Χριστῷ περιπλάσσων, καὶ λέγων νοῦν
ἐνσαρκον ὄντα τὸν Υἱὸν ἐκ γυναικὸς τεχθῆναι· οὐκ ἐν τῇ Παρθένῳ σάρκα

²¹ Там само, р. 460.

²² Там само, р. 177.

γενόμενον, ἀλλὰ παροδικῶς δι' αὐτῆς διεξεληθόντα, οἷος πρὸ τῶν αἰώνων ἦν, τότε φανερωθῆναι αὐτὸ τὸ φαινόμενον, σαρκινὸν ὄντα Θεὸν, ἢ καθὼς αὐτὸς ὀνομάζει ἔνσαρκον νοῦν²³.

[предвічною плоттю... огортає Христа, кажучи, що Син народився від жінки як воплощений ум; не став плоттю в Діві, а вдавано народився через Неї таким, яким був перед віками, і тоді з'ясувалася та проява: що Христос – це плотський Бог, або ж, за його словами, воплощений ум].

І там-таки нижче:

XXXIII Ἀλλ' ἐξ ὧν παρέθετο λόγων, ἐξ οὐρανοῦ καταβεβηκέναι τὸν ἄνθρωπον λέγει. Καὶ μὲν ἐπὶ γῆς ἡ Μαρία καὶ ἐν γῆ τὸ σπῆλαιον, καὶ γῆϊνη ἡ φάτνη. Καὶ πῶς ἡμῖν αὐτὸς οὐρανόθεν ἄνθρωπον ἐπὶ τὴν γῆν μετοικίζει;

[Але, згідно з попередньо наведеними словами, він каже, що чоловік (тобто Христос) зійшов із небес. А от Марія – на землі, і в землі – вертеп, і стаєнка – земляна. Як же у нас той небесний чоловік переселяється на землю?]

Хто ж не добачить, що тут спростовується саме та μετάβασις тоλική [зміна місця перебування], про яку йдеться в Акафісті?

Та найкраще і найточніше представлено і роз'яснено все богослов'я Акафісту у св. Єфрема Сирійського, а насамперед у його прекрасних гимнах²⁴.

«На початку було Слово цілковито без тіла, а зіткало собі тіло, щоб зодягнутися в нього; Син єдинородний зійшов без тіла; Слово увійшло через вухо²⁵ і оселилося в утробі; і поки ховалося в утробі, замешкувало вишні небеса» (Цитована праця, т. IV, Гимн. XI, 6).

«Коли зійшов на землю, не переселився зі своєї небесної колісниці; коли оселився в Марії, небо не позбулося Його» (цит. пр., т. II, р. 538).

«Дивовижно вельми, що Син увесь (сир. **ܕܠܗ**) мешкав усередині тіла і весь оселився у ньому так, що тіла йому вистачило. Оселився у ньому, але не був осягнений (сир. **ܕܠܗܘܢ**). Волею був увесь в тілі,

²³ Див.: Patrologia gr., т. 45.

²⁴ Див.: Th. J. Lamy, S. Ephraem Syri hymni et sermones. Mechliniae 1882 ss.

²⁵ «Мовиться, що Слово увійшло через вухо, оскільки Пресвята Діва зачала, відповівши згодою на слова архангела Гавриїла; цей вислів часто трапляється у св. Єфрема» (Lamy, цитоване місце). Зауважмо ту саму думку в першій строфі Акафісту.

але простягався аж до Отця. Тому можна сказати, що Він увесь мешкав у тілі і весь – у Всесвіті. Благословен той, хто жодним розмислом не осяжний (т. II, Hymnus de Nativitate III, 8).

Те саме виявляємо і в Римському виданні творів св. Єфрема:

«Увесь-бо був у падолі, і на висотах весь (пор. слова Акафісту: Ὅλος ἦν ἐν τοῖς κάτω, καὶ τῶν ἄνω οὐδ' ὅλως ἀπὴν [«Увесь був на землі, але й неба не покинув був»]), увесь у всьому, увесь у кожному зокрема» (т. II syr. і lat., р. 411).

«Бачиш, що весь був на хресті, і водночас увесь був скрізь; отак весь був в утробі, водночас увесь скрізь будучи» (там само, р. 412В).

Усе це достатньою мірою показує, що чільна богословська думка Акафісту цілковито однастайна з патристикою IV століття. Це стосується і всього його богослов'я: вище ми вже бачили, що особливий богословський концепт Акафісту – Слово, що воплотилося на слово ангела, – міститься і в гимнах св. Єфрема. І навіть отой незвичний образ пастиря, що стає вівцею, який маємо в Акафісті (ποιμὴν ὑπάρχων ὡς Θεός, δι' ἡμᾶς ἐφάνη... πρόβατον [був пастирем нашим як Бог, що з любови до нас став вівцею]), можна відшукати у писаннях тих-таки Святих Отців. Так, у згаданому вже «Антиреттику» св. Григорія Нисського:

Τοῦτο τοίνυν τὸ πρόβατον ἐφ' ἑαυτοῦ λαβὼν ὁ ποιμὴν ἐν πρὸς ἐκεῖνο ἐγένετο· διὰ τοῦτο καὶ τῆ τοῦ προβάτου φωνῇ τοῖς ποιμνίοις λαλεῖ... (Patrol. gr., т. 45, р. 1154).

[Зодягнувши на себе цю вівцю, став для неї єдиним Пастирем; тому й промовляє до пастви голосом вівці...]

Ὁ οὖν ἀναλαβὼν ἐφ' ἑαυτοῦ τὸ πρόβατον ποιμὴν καὶ δι' ἐκείνου ἡμῖν φθεγγόμενος, καὶ πρόβατόν ἐστι καὶ ποιμὴν (там само).

[Отож, будучи Пастирем, зодягнувся у вівцю і через неї до нас говорить; є і вівцею, і Пастирем.]

А в св. Єфрема:

Сину Божий, прийшов еси, щоб спіймати розумну вівцю; Ти, парость Діви, став агнцем, і загублена вівця вибігає тобі назустріч, бо почула голос твого бекання, о агнцю! (пор. в Акафісті: ὁμοίω γὰρ τὸ ὁμοίον καλέσας [щоб подібним прикликати подібне], т. II, р. 560).

Хай буде благословенний... Пастир, що став агнцем, милостивий до нас (Lamy, цитована праця, т. IV, р. 760).

А втім, вчення Акафісту про Воплочення протистоїть не лише еретикам, а й невірним, тобто язичникам (пор. у строфі О: χαῖρε τῶν ἀπίστων ἀμφίβολον ἄκουσμα· χαῖρε τῶν πιστῶν ἀναμφίβολον καύχημα [Радуйся, для невірних новино нечувана; радуйся, для вірних похвало найвища]). Звучать докори надто завзятим дослідникам таїнства, насмішки над язичницькими філософами, які таїнство заперечують (строфа Р) – усе це досить чітко вказує на патристичну добу.

Акафіст і св. Єфрем Сирійський

З попереднього видно, що богословська система Акафісту не просто якнайкраще узгоджується із системою св. Єфрема, а фактично є тією самою, тож виглядає, наче ідею гимну повністю запозичено у нього. А коли далі розглянемо у зіставленні св. Єфрема і Акафіст, між ними обома виявиться стільки і настільки спільного – і не лише в богослов'ї, а й в усіх інших моментах, – що цей таємничий зв'язок викликає справедливий подив.

У них обох не лише та сама вже згадана, довершена з усіх поглядів, догматична думка, не лише ті самі богословські образи, як от Пастиря і вівці, не лише ті самі догматичні формулювання, як от «весь», «неосяжний» тощо, – а й той сам вибір теми та її розподіл по частинах і навіть те саме зовнішнє оформлення. Хто б не глянув на Єфремові гимни про Пресвяту Богородицю чи на Різдво Господнє, відразу згадає Акафіст. Адже в них майже завжди виступають в особливому поєднанні Благовіщення Богородиці та Різдво Христове – розмова з ангелом, дитина, що здригнулася в лоні Єлизавети, пастирі, зоря, волхви, Ірод, Симеон – і проповідь таїнства Воплочення. Зміст гимну переважно наполовину історичний, наполовину догматичний. Гимн укладено в строфах, строфи закінчуються славослів'ями або антифонами, нерідко трапляються довгі низки хайретизмів.

І от найдивовижніше те, що в Акафісті – передусім у так званих хайретизмах – трапляються місця, дослівно перенесені з Єфрема; йдеться не про окремі слова, а про цілі вірші, нерідко навіть у тому самому порядку, як видно з таблиці:

²⁶ Див.: Opera S. Ephraemi. Ed. Romanae Tom. III, gr. et lat.

А к а ф і с т

Α. Χαίρε τοῦ πεσόντος Ἀδάμ ἡ ἀνάκλησις·
χαίρε τῶν δακρῶν τῆς Εὔας ἡ λύτρωσις...

[Радуйся, Адама з упадку піднесення; ра-
дуйся, Євиних сліз осушення...]

Η. Χαίρε τῶν ἀποστόλων τὸ ἀσίγητον στό-
μα· χαίρε τῶν ἀθλοφόρων τὸ ἀνίκητον θάρ-
σος. Χαίρε στερρόν τῆς πίστεως ἔρεισμα...

[Радуйся, апостолів славо безупинна; ра-
дуйся, подвижників сило непереможна;
радуйся, осново віри непохитна...]

Ι. Χαίρε ἀστέρος ἀδύτου Μήτηρ· χαίρε αὐγὴ
μυστικῆς ἡμέρας.

[Радуйся, Мати зорі незаходимої; ра-
дуйся, світанку дня таїнственного.]

Ν. Χαίρε κριτοῦ δικαίου δυσώπησις· χαίρε
πολλῶν πταισμάτων συγχώρησις.

[Радуйся, судді праведного ублагання;
радуйся, багатьох гріхів прощення.]

Ο. Χαίρε σελτοῦ μυστηρίου θύρα...

[Радуйся, величного таїнства брамо...]

Φ. Χαίρε ἀστραπὴ τὰς ψυχὰς
καταλάμπουσα...

[Радуйся, блискавко, що душі прояс-
нює...]

Ψ. Χαίρε τίμιον διάδημα βασιλέων εὐσεβῶν·
χαίρε καύχημα σεβάσμιον ἱερέων εὐλαβῶν...

[Радуйся, вінче коштовний володарів по-
божних; радуйся, похвало чесна свяще-
ників богомільних...]

С в . Є ф ρ ε м ²⁶

Χαίρε ἀνάκλησις Ἀδάμ τῆς Εὔας χαίρε
λύτρον.

[Радуйся, піднесення Адамовε,
відкуплення Єви, радуйся.]

... στόμα ἀσίγητον τῶν ἀποστόλων,
θάρσος ἀνικήτων τῶν ἀθλοφόρων...
τῆς ἀληθινῆς πίστεως στερρότατον
ἔρεισμα...

[...безупинна славо апостолів...
істинної віри щонайнепохитніша
осново...]

Μήτηρ καὶ δοῦλη τοῦ ἀδύτου ἀστέρος,
αὐγὴ τῆς ἀληθινῆς καὶ μυστικῆς
ἡμέρας...

[Μати і слугине незаходимої
зорі, світанку дня істинного
і таїнственного...]

...πταισμάτων συγχώρησις, κριτοῦ
δικαίου δυσώπησις...

[...грівів прощення, судді
праведного ублагання...]

θύρα τοῦ ὑπὲρ νοῦν σελτοῦ
μυστηρίου...

[брамо вищого за розум величного
таїнства...]

...ἀστραπὴ ψυχὰς τῶν πιστῶν
καταλάμπουσα...

[...блискавко, що душі вірних
прояснює...]

...βασιλέων στήριγμα, ἱερέων
καύχημα...

[...опоро володарів, священників
похвало...]

Усі ці паралелі з Акафістом містяться в грецьких творах св. Єфрема, а саме в його щонайпобожніших «Словах про Пресвяту Діву» (Opera S. Ephraemi, t. III, gr. et lat.), майже всі – у Слові IV Δέσποινα ὑπεραγία μου Θεοτόκε καὶ χαριτωμένη (κεχαριτωμένη) [«Всесвята і благодатна моя Владарко Богородице»]. Ми вибрали тільки найважливіші; менш значних можна відшукати набагато більше і там, і в інших творах Єфрема.

А коли так, то, природно, постає питання, чи не був св. Єфрем автором Акафісту.

Чи не був св. Єфрем автором Акафісту?

Якби був, у цьому не було б геть нічого дивного. Адже той, кого зазвичай називають «сонцем Сирії», «стовпом віри», «земним ангелом», «пророком своєї вітчизни», кого заслужено вважають найвеличнішим церковним поетом, хто, нарешті, відзначився таким почитанням Пресвятої Диви, звісно, міг бути автором такої прекрасної поеми, якою є наш гимн; бо й серед його гимнів є чимало таких, котрі красою і талановитістю навіть перевищують Акафіст.

Додамо, що й поетична форма Акафісту – достоту Єфремова. Вона притаманна поетичному жанрові, який сирійці називають «сугітою»²⁷. Це довгий гимн, складений зі строф, розміщених за алфавітом; кожна закінчується славослів'ям або антифоном. Таких сугіт багато серед сирійських гимнів св. Єфрема; деякі з них – у діалогах (як от між Пресвятою Дивою і ангелом). До того ж, поетичні прикраси, як от епіфори та асонанси, такі часті в Акафісті, не менш звичні й для Єфрема. Навіть оті характерні для Акафісту вітання Пресвятій Богородиці – хайретизми – більше ніде не трапляються в такому достатку, як у св. Єфрема.

Одне слово, усе, що є в Акафісті, виглядає Єфремовим. Залишається єдиний сумнів: чи св. Єфрем писав також грецькою?

Не маємо наміру заторкувати тут це складне питання; але в усякому разі певним є те, що й у грецькому тексті Єфремових творів маємо довгі низки хайретизмів, і то, варто зауважити, у досконалій ритмічній формі.

Наведемо до прикладу одну таку низку хайретизмів св. Єфрема²⁸; хоча її взято із прозового слова, все ж вона виявляє досконалу форму гимну. У цьому гимні чергуються 8-складові та 7-складові вірші згідно зі схемою:

---'----- | -----'--
 Χαῖρε τὸ ἄσμα χερουβὶμ
 καὶ ὕμνος τῶν ἀγγέλων·
 χαῖρε εἰρήνη καὶ χαρὰ

²⁷ Пор.: Th. J. Lamy у цитованій праці, передмова до т. III: De poesi et arte rhythmica S. Ephraemi.

²⁸ Opera S. Ephraemi Tom. III, gr. et lat., p. 547 (Слово IX). Зауважмо, що в Слові V є ще один такий гимн, укладений уже іншим розміром, який починається словами: Χαίροις πάναγγε, κεχαρίτωμένη [«Радуйся, пречиста, благодатна»]; а Слово IX Ἄλλ' ὦ Παρθένε Δέστοινα [«О Діво Владарко»], здається, повністю ритмізоване.

τοῦ ἀνθρωπίνου γένους·
 χαῖρε παράδεισε τρυφῆς,
 χαῖρε ζωῆς τὸ ξύλον·
 χαῖρε τὸ τεῖχος τῶν πιστῶν·
 λιμὴν κινδυνευόντων·
 χαῖρε ἀνάκλησις Ἀδάμ,
 τῆς Εὐας χαῖρε λύτρον·
 χαῖρε πηγὴ τῆς χάριτος
 καὶ τῆς ἀθανασίας·
 χαῖρε ἀγίου Πνεύματος
 πηγὴ ἐσφραγισμένη·
 χαῖρε ναὲ θειότατε,
 χαῖρε θρόνε Κυρίου.

(Тут текст, здається, зіпсований, тож ритм не зберігся)

Χαῖρε ἀγνή ἢ δράκοντος τοῦ ἀρχεκάκου κάραν συνθλάσασα καὶ εἰς
 ἄβυσσον ῥίψασα πεπεδημένον.
 Χαῖρε τὸ καταφύγιον
 τῶν καταπονουμένων·
 χαῖρε ἀρᾶς ἢ λύτρωσις,
 δι' ἧς χαρὰ τῷ κόσμῳ
 ἐδείχθης παναμώμητε
 τῷ σῶ Παρθένε τόκῳ.
 Χαῖρε ἡ Μήτηρ τοῦ Χριστοῦ,
 Υἱοῦ Θεοῦ τοῦ ζῶντος·
 ᾧ πρέπει δόξα καὶ τιμὴ,
 προσκύνησις καὶ ὕμνος
 νῦν καὶ ἀεὶ καὶ πάντοτε –
 Ἄμην – εἰς τοὺς αἰῶνας.

[Радуйся, пісне херувимська
 і гимне ангельський;
 Радуйся, мире і радосте
 людського роду;
 Радуйся, саде утіхи,
 радуйся, життя дерево;
 радуйся, твердине вірних,
 пристане в поневір'яннях;
 радуйся, піднесення Адамове,

відкуплення Єви, радуйся;
радуйся, джерело благодаті
і не смертності;
радуйся, Святого Духа
джерело запечатане;
радуйся, храме пребожественний,
радуйся, престолу Господній.
Радуйся, чиста, що першопоганому змієві голову розтрощила,
і скинула його в безодню, закутого.
Радуйся, прибіжище
для натруджених;
радуйся, від прокляття відкуплення,
у якому радістю світові
стала ти, всенепорочна
Діво, своїми пологами.
Радуйся, мати Христа,
Сина Бога живого,
Йому ж належить слава і честь,
поклоніння і оспівування
нині, і завжди, і повсякчас, –
Амінь! – і во віки.]

Зі сказаного добре видно, що у творах св. Єфрема маємо немовби прообраз Акафісту: у ньому знаходимо всі його елементи, його дух, зміст, форму; майже доведено й те, що цей святий отець укладав свої гимни також грецькою. І все ж, хоч які близькі між собою Акафіст і творчість Єфрема, вважати його автором першого не можемо. Хай яким великим та майстерним поетом був св. Єфрем, у його гимнах ніде не знайдемо такої дивовижно гармонійної форми, як у Акафісті; як слушно зауважив Пітра, «всю цю видатну поему зладжено з таким мистецьким хистом, що ледве чи уста котроїсь із грецьких Муз заспівали б щось подібне»²⁹. І справді, Акафіст, з огляду на свій виразно грецький характер, мусив бути витвором котрогось із грецьких співців, імовірно, учня великого сирійського отця, який, спонуканий пошаною до вчителя, пересадив до свого квітника і найдобірніші квіти його хисту.

Отож, хоча св. Єфрема Сирійського не назвемо автором Акафісту у властивому сенсі слова, проте можемо заслужено вважати його духовним батьком цього твору.

²⁹ Див.: Pitra, *Analecta S. Tom. I: Monitum de Acathisto*.

Хто ж істинний автор Акафісту?

Зі сказаного випливає, що автором Акафісту міг бути лише той, хто і з Єфремом тісно пов'язаний, і сам виступає митцем, гідним такого великого твору. Таким є не хто інший, як Роман Сладкопівець, знаменитий церковний поет, який приблизно через сто тридцять років після св. Єфрема Сирійського (помер 373 року), за часів імператора Атанасія I, прибув із Сирії до Константинополя, де прославився новим жанром гимнів, званих кондаками³⁰.

У тому, що Роман багато чим завдячує Єфремові Сирійському – а саме тематикою гимнів та деякими поетичними образами, – немає жодного сумніву. Т. Вегофер перший показав, що в основі Романового гимну «Про Страшний суд» лежить гомілія Єфрема «Про друге пришествя Христа»³¹, а нещодавно Пауль Маас виявив Єфремові сліди у Першому гимні сорока мученикам Романа Сладкопівця³²; чи знайдеться більше таких слідів у гимнах Романа, немає певності. У всякому разі, як влучно зауважує К. Крумбахер³³, залежності Романа від Єфрема не слід перебільшувати, адже чіткі сліди Єфрема вбачаються не скрізь у Романа, а лише в двох його гимнах; його аж ніяк не слід вважати Єфремовим наслідувачем, адже Роман завжди виступає як цілком самостійний автор, що своєю майстерністю навіть перевищує Єфрема³⁴.

Що ж до зв'язку між Романом і Акафістом, то вже давно з'ясовано, що Акафіст не був йому невідомий. Ще Пітра показав, що Романовому гимнові про Йосифа Прекрасного не лише передує вказівка мелодії: πρὸς τὸ Ἀγγελοσ πρῶ [«на мотив „Ангела відпоручника”»], а й строфи його досконало ритмічно узгоджені зі строфами Акафісту³⁵. А у досі не виданому гимні Романа на Благовіщення Ἰϥ Ἀρχαγγελοσ [«Архангелові»], що міститься в кодексі

³⁰ Див.: К. Krumbacher, *Gesch. der Byzant. Litteratur* 2 Aufl. S. 663.

³¹ Th. Wehofer, «*Untersuchungen zum Liede des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn*», aus dem Nachlaß des Verfassers herausgegeben von A. Ehrhard und P. Maas. *Sitzungsber. der Wiener Akad.* 154. Bd. V. Abt. 1907.

³² Див. К. Krumbacher, *Miscellen zu Romanos*, München 1907, p. 82, adnot. 2.

³³ Поп. *Miscellen*, p. 90: «Die Abhängigkeit des Romanos vom Ephräm beschränkt sich also anscheinend auf wenige Stoffe, und wie weit er von serviler Imitation entfernt ist, ist oben (*Miscell.* S. 83) gezeigt worden» [«Залежність Романа від Єфрема, вочевидь, обмежується невеликим матеріалом; а те, наскільки далекий Роман від рабського наслідування, вже показано вище»].

³⁴ Сам Крумбахер, між іншим, визнає, що зв'язок Романа з Єфремом досі повністю не з'ясовано. Поп. *Miscellen* p. 91.

³⁵ Поп.: *Analecta* S. Tom. I: *Prolegomena et Monitum de Acathisto*.

Patmensis № 212 (пор. К. Krumbacher, Akrostichis, № 50), знаходимо хайретизми, схожі до тих, що в Акафісті:

Χαῖρε ἀκήρατε * χαῖρε κόρη θεόκλητε·
χαῖρε σεμνή * χαῖρε терпνή·
χαῖρε καλή * χαῖρε εὖειδε·
χαῖρε ἄσπορε * χαῖρε ἄφθορε...

[Радуйся, непорочна; радуйся, дочко богопокликана;
радуйся, велична; радуйся, приязна;
радуйся, прекрасна; радуйся, благовидна;
радуйся, безнасінна; радуйся, нетлінна...]

і навіть той самий рефрен: Χαῖρε Νύμφη ἀνύμφευτε! [«Радуйся, Невісто неневісна!»]³⁶.

Усе це, однак, було відомо раніше; а от тепер висунемо нові докази, які вже напевне покажуть, що Акафіст – твір Романа Сладкопівця.

І. Насамперед, сам зміст гимну, а зокрема те, що в ньому найважливіше – богослов'я таїнства Воплочення, – вбачається Романовим. Багато гимнів Романа, особливо тих, у яких ідеться про таїнства, почасти догматичного змісту; і от саме в тих догматичних пасажах виразно, мовби в дзеркалі, відображається богослов'я Акафісту.

Так, отой видатний догматичний пасаж Ὁλος [Увесь], що, як ми вже казали, є неначе душею Акафісту, майже дослівно знаходимо у таких місцях Романових творів:

А к а ф і с т

Ὁλος ἦν ἐν τοῖς κάτω, καὶ τῶν ἄνω οὐδ' ὄλωσ ἀπὴν [Увесь був на землі, але й неба не покинув був].

С в . Р о м а н

ᾠφθης ἐπὶ γῆς... ἐπλάσθης οὐκ ἐτρέπης... ἀναλλοίωτος ἔμεινας ὄλος ὦν Θεὸς, κἂν ἐσαρκώθης [Ти з'явився на землі... утворився, але не змінився... незмінно весь залишився Богом, хоч і воплотився] (див. Ἀγγελικάι [Ангельські] в *Analecta*, р. 234);

ἄνω – κάτω [«небо – земля»] у багатьох місцях у Романа (пор. *Analecta* р. 160, р. 239 тощо).

³⁶ Р. Маас у рецензії на книжку Pl. de Meester «L'Inno acathisto». *Byzantinische Zeitschrift*, Tom 14 (1905), р. 643.

ὁ ἀπερίγραπτος Λόγος· συγκατάβασις γὰρ θεϊκῆ, οὐ μετάβασις δὲ τοπικῆ γέγονε ὁ τόκος ἐκ Παρθένου θεολήπτου [неосяжний Бог Слово, бо це не зміною місцеперебування було, а божественним сходженням і народженням від Богом вибраної Діви].

...Θεὸς ἀπερίγραπτος [неосяжний Бог] (там само, р. 323, двічі);

...ἀπερίγραπτον ἥλιον [неосяжне сонце] (там само, р. 240);

...οὐ γὰρ γέγονε μετάβασις ἢ συγκατάβασις, οὐδ' ὑπέμεινε μείωσιν· ἄνω γὰρ ἦν, καὶ κάτω ἦν... [адже сходження не стало зміною місцеперебування, ані не зазнав Він зменшення: і на небі, і на землі]³⁷ (Гимн на П'ятидесятницю, там само, р. 160).

Подібний до них і догматичний пасаж у I вступі Акафісту:

ὁ κλίνας τῇ καταβάσει τοὺς οὐρανοὺς χωρεῖται ἀναλλοιώτως ὅλος ἐν σοί [хто приклонив сходженням небеса, той увесь незмінно | вміщається в Тобі].

Βουλῆ οὐρανοὺς κλίνας Κύριε κατέβης καὶ παρθενικὴν μήτραν ᾤκησας [Волею небеса прихиливши, Господи, зійшов еси і оселився в дівственній утробі]; ἀναλλοιώτως ἔμεινας ὅλος ὢν Θεός [незмінно весь залишився Богом] (пор.: *Analecta* p. 239 і 234).

Зауважмо строгу відповідність догматичних висловів. Оте ὅλος [цілий], яке є і в Акафісті, і в Романа, притаманне лише давнім отцям: Григорієві Назіанзиніві та Єфремові; у пізніших, як от у Софронія Єрусалимського (VII ст.), хоч і він був щонайстрогішим догматиком, воно вже не трапляється (пор.: *Ballerini, Sylloge monum.*, р. 67). Натомість у того-таки Софронія часто трапляється ἀναλλοιώτως [незмінно], ἀπερίγραπτος [неосяжний]; μετάβασις τοπικῆ [зміна місцеперебування] один раз знаходимо у св. Йоана Златоуста³⁸.

Те, що ці Романові догматичні пасажі так само спрямовані проти аполінаристів, які навчали, що Христос зійшов на землю з небесним тілом, підтверджують інші місця з його творів. Так, у гимні на Стрітення читаємо:

καὶ οὐράνιον τινες μὲν ὑποπτεύουσι τὸ σῶμα [декому ввижається небесне тіло] (*Analecta*, р. 33);

³⁷ Пауль Маас із Мюнхена перший виявив узгодженість цього місця у Романа з Акафістом. Див.: *Byzantinische Zeitschrift*, Tom 14 (1905), р. 643.

³⁸ У гомілії Златоустого «Про Христа-Пастиря і вівцю»: τὸ γοῦν «ἀπεστάλη» οὐ τοπικῆν μετάβασιν δείκνυσι, ἀλλὰ σωματικὴν ὄψιν [А слово «послано» вказує не на зміну місцеперебування, а на тілесний вигляд]. *Opera S. Ioannis Chrysostomi, editio Frontonis Ducaci, Parisiis MDCXLII, Tom IV, р. 228.*

а деінде:

(плоть Христова) ἐστὶ μὲν οὐρανός, οὐκ οὐράνιον σῶμα· ἐκ γὰρ τῆς Μαρίας τῆς Παρθένου ἐτέχθη [це небеса, а не небесне тіло; адже Він народився від Марії Діви] (Гимн про Предтечу, там само, р. 26).

Оце стільки про догматичну ідею Акафісту. А доказом того, що й решта його богословських концептів узгоджуються з Романовими, нехай послужить рідкісний образ Пастиря, який сам став вівцею. У гимні Романа на Пальмову неділю Христос так промовляє до людини:

...ἐν ὄρεσι κρημνοῖς καὶ βάτοις διῆλθον, σὲ τὸν πλανώμενον ζητῶν· ἀμνός ἐγενόμην, ὅπως τῇ φωνῇ μου σὲ θέλξας ἄξω ποιμὴν, καὶ διὰ σὲ ψυχὴν θέλω θεῖναι [сходив я гірські кручі та провалля, шукаючи тебе, заблудлу; я, пастир, став агнцем, щоб своїм голосом привабивши, повести, і за тебе волю душу покласти] (Хоча в Pitra, Analecta, р. 65 ἀμνόν за кодексом Turinensis, все ж краще у кодексі Corsin.: ἀμνός).

А ще – у гимні на празник Всіх Святих:

...Ἄλλ' αὐτὸς ὁ ἀμνός τοῦ Θεοῦ καὶ Ποιμὴν [Він – і агнець Божий, і Пастир] (там само, р. 167).

Немаловажною є й та обставина, що возвишене вчення про Воплочення цілковито так само і в Акафісті, і у Романа протиставлено не лише еретикам, а й язичникам, надто ж філософам-платонікам: у ньому, як покажемо нижче, міститься пересторога перед надміру завзятими дослідниками таїнства.

II. Зовнішня форма Акафісту, яка виявляє таку розмаїтість і красу, геть в усьому виглядає Романовою.

Справді-бо: за своєю формою Акафіст належить до жанру гимнів, званих кондаками; а творцем цього жанру вважають насамперед Романа; до того ж, серед його гимнів нерідко трапляються також і алфавітні, яким є Акафіст. І от у цьому нашому алфавітному гимні строфи, передусім довші, укладено, як вже згадувалося, за тією ж схемою, що в іншому Романовому гимні Ἐχοντες βασιλέα [Маючи царя]: у них та сама кількість віршів у строфі, та сама кількість складів у вірші і той самий ритмічний розмір. До того ж, строфи Акафісту містять те саме славослів'я, що й інші гимни Романа: коли йдеться про довше, Χαῖρε Νύμφη ἀνύμφευτε! [Радуйся, Невісто неневісна!], – це згаданий уже гимн на Благовіщення Τῷ Ἀρχαγγέλῳ [Архангелові]; коли про коротше, Ἀλληλούια [Алилуя!], – це Романів гимн

покійним. Загалом незвичний поділ строф на довші та коротші не є контраргументом: такий поділ цілком міг належати й Романові, адже він завжди був вільний та нескутий у виборі форми, не обмежувався якимись наперед заданими правилами.

На Романа вказує і той гармонійний уклад матеріалу в строфах, який ми вже спостерегли, аналізуючи Акафіст; завдяки йому гимн розгортається, неначе драма, і саме ця урочиста драматичність присутня в усіх гимнах великого Сладкопівця³⁹. Той-таки гармонійний уклад спостерігаємо і в хайретизмах довших строф: ці хайретизми ширше і оздобніше розвивають ідею, яка міститься у впровадженні строфи⁴⁰.

Нарешті, на Романову майстерність в Акафісті вказують незліченні геометелевтони, як от δοχεῖον – ταχεῖον [вмістилище – скарбниця]; асонанси, як от ἐξίστατο καὶ ἴστατο [був вражений і став⁴¹]; різні дотепи та гра слів, як от τὸ φῶς – τὸ πῶς [світло – як]; інші стилістичні прикраси, якими рясніє Акафіст. Усі вони трапляються і в різних гимнах Романа, а насамперед у гимні про зрадника Юду⁴². Саме гра слів найчіткіше вказує на Романа. Найбільше він любить жартівливо перекручувати немилі йому імена – так, як це бачимо і в Акафісті (строфа К), де ім'я ненависного царя юдеїв, Ἡρώδης [Прод] перетворено у ληρώδης [шалений]. Більше про це далі.

Загалом весь гимн пройнятий отою притаманною лише Романові ніжністю та гожістю мови, яку легше відчути, ніж описати словами.

III. Додаймо і численні місця в Акафісті, які близько або й дослівно повторюють місця із творів Романа. Йдеться про такі строфи:

A. Ангел, побачивши, що Господь воплотився в лоні Диви, ἐξίστατο καὶ ἴστατο [був вражений і став]; пор. гимн на Стрітіння, стр. 12: Ἀκούουσα δὲ παρίστατο καὶ ἐξίστατο ἡ Παρθένος [почувши, Діва стала вражена]⁴³; пор. також ἐπέστη καὶ ἔστη [збагнув і став] у гимні про св. Трифона, «Miscellen», р. 15 ιε'.

³⁹ Зокрема зауважмо розмаїття у Романових славослів'ях: деякі з них складаються з одного-єдиного слова, деякі – з цілого вірша, а деякі – з багатьох віршів, як от те, що в гимні про Юду: Ἰλεὸς, ἰλεὸς, ἰλεὸς γένου μοι... [Милостивий, милостивий, милостивий будь мені...], або ще довше – у гимні про трьох отроків.

⁴⁰ Пор.: Placido de Meester, *Linno acatisto*.

⁴¹ Переклад мій. – *Прим. пер.*

⁴² Міститься в Pitra, *Analecta*, р. 92–100, а також у K. Krumbacher, *Romanos und Kyriakos*, р. 736–752.

⁴³ Сам Пітра визнає, що цей вислів схожий до вислову в Акафісті. Див.: *Analecta*, примітки до гимну на Стрітіння і до Акафісту.

- В. Δίβα ἀγγελῶν φησὶ... θαρσαλέως [рішучо відповіла]; пор. у гимні св. Міні: καὶ θαρσαλέως ἔφη [і рішуче мовив] («Miscellen», р. 4 та ін.). τὸ παράδοξόν σου τῆς φωνῆς [Дивних слів твоїх]; пор. τὸ παράδοξόν αὐτοῦ τῆς ὀράσεως [Дивного вигляду його] (там само, «Miscellen», р. 4 ι'). δυσπαράδεκτον [неспроможна збагнути]; пор.: *Analecta*, р. 322, 324.
- Г. πολυθρύλλητον [предивне]; пор. θρυλλοῦσι [дивуються] (*Analecta*, р. 164); καὶ ἔθρύλει τὸ θέατρον [і здивувалися глядачі] (гимн св. Міні, «Miscellen», р. 6 ιδ'). τὸ πῶς μηδένα διδάξασα [не виявила нікому, як]; пор. вище стр. В: πῶς λέγεις [як можеш говорити], стр. Г: πῶς ἐστι τεχθῆναι δύνατον [як... може... родитися], або нижче стр. Ρ: ἀποροῦσι γὰρ λέγειν τὸ πῶς καὶ Παρθένος μένεις καὶ τεκεῖν ἰσχυσας [бо неспроможні пояснити, як то Ти, дівою перебуваючи, породити змогла]; пор. у гимні на Стрітення, стр. 6: Μαριάμ... διενοεῖτο· πῶς καὶ μήτηρ ἐγένετο καὶ παρθένος διέμεινεν [Марія... роздумувала, як то вона і матір'ю стала, і дівою залишилася]. φῶς ἀρρήτως γεννήσασα [світло несказанно породивши]⁴⁴; пор. там само: ἀπορρήτως ἐγέννησεν [несказанно породив].
- Е. ἄλμασιν ὡς ἄσμασιν [стрибками, наче піснями]⁴⁵; пор. ῥήμασιν ὡς νήμασι [словами, наче нитками] (*Analecta*, р. 164).
- Н. Образ Пастиря і Агнця, про який ішлося вище в розділі про богослов'я Акафісту.
- Θ. αἴγλη [світло]; пор. Другий гимн сорока мученикам («Miscellen», р. 23 γ').
- Ι. Ще виразніше, ніж у наведеному вище, впізнаємо Романа у цій та наступній (Κ) строфі, де йдеться про волхвів: вони, παῖδες Χαλδαίων [сини халдейські], повернулися εἰς τὴν Βαβυλῶνα [до Вавилону], тобто до «перської землі», де почитають вогонь – усе те саме, що й у Романовому різдвяному гимні Ἦ Παρθήνος [Діва]. Пор. строфу Ως [Як] цього гимну: Μαθεῖν θέλεις, πόθεν ἠλύθομεν, πῶς τε; ἐκ γῆς Χαλδαίων, ὅπου οὐ λέγουσιν· Θεὸς θεῶν Κύριος, ἐκ Βαβυλῶνος, ὅπου οὐκ οἶδασι, τίς ὁ ποιητὴς φωτὸς ὃ σέβουσιν, ἐκεῖ ἀνήλθεν, ἡμᾶς τε ἦρεν ὁ τοῦ παιδίου σου σπινθὴρ ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ περσικοῦ [Хочеш знати, звідки і як прийшли ми? Із землі Халдейської, де не мовлять: «Бог богів – Господь!», із Вавилону, де не знають, хто творець світла, яке почитають. Отам зійшла іскра твого дитяти і визволила нас від перського вогню].

⁴⁴ Переклад мій. – *Прим. пер.*

⁴⁵ Переклад мій. – *Прим. пер.*

Та насамперед бачимо Романа, мов живого, у хайретизмах:

Α κα φ ί σ τ	Ρ ο μ α ν
4. Χαίρε τῆς Τριάδος τοὺς μυστὰς φωτίζουσα [Радуйся, бо Ти просвіщаєш визнавців Святої Трійці].	Μάγοι... τὸ τύπωμα τῆς Τριάδος [Волхви... образ Трійці] (пор. Ἀγγελικαί [Ангельські] в <i>Analecta</i> , р. 226).
5. Χαίρε τύραννον ἀπάνθρωπον ἐκβαλοῦσα τῆς ἀρχῆς [Радуйся, бо Ти позбавила влади нелюдяного мучителя].	Йдеться про Ірода ⁴⁶ ; пор. Романів гимн про вбивство немовлят.
6. Χαίρε Κύριον φιλάνθρωπον ἐπιδείξασα Χριστόν [Радуйся, бо Ти явила Христа, Господа, Чоловіколюбця].	Пор. славослів'я в гимні на Стрітення: ὁ μόνος Φιλάνθρωπος [єдиний Чоловіколюбець].
7. Χαίρε ἢ τῆς βαρβάρου λυτρουμένη θρησκείας [Радуйся, бо Ти визволяєш людей від служби ідолахвальної].	βαρβάρου θρησκεία [служба ідолахвальна] – те саме, що πυρὸς προσκύνησις [вогнепоклонство] у 9 хайретизмі; див. нижче.
8. Χαίρε ἢ τοῦ βορβόρου ρυομένη τῶν ἔργων [Радуйся, захиснице від учинків зіпсуття].	Пор. славослів'я в гимні про Блудницю: ῥῦσαι με τοῦ βορβόρου τῶν ἔργων [захисти мене від учинків зіпсуття].
9. Χαίρε πυρὸς προσκύνησιν παύσασα [Радуйся, бо Ти спинила вогнепоклонство].	Пор. наведене вище місце зі строфи Ὡς [Як] Романового різдвяного гимну: ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ περσικοῦ [від перського вогню].
10. Χαίρε φλογὸς παθῶν ἀπαλλάττουσα [Радуйся, бо Ти пригасила полум'я пристрастей].	Також натяк на Блудницю, адже слова із 8 і 10 хайретизмів: βορβόρου ἔργων – φλογὸς παθῶν [учинків зіпсуття – полум'я пристрастей] гармонійно між собою перегукуються, так само, як і 7 та 9 хайретизми.
<p>Κ. ἀφέντες τὸν Ἡρώδη ὡς ληρώδη [поминули вони шаленого Ірода] – характерна для Романа гра слів, подібна до тієї, що у Другому гимні сорока мученикам: Ἐχθρὲ τῆς ἀληθείας, υἱὲ τῆς ἀπωλείας, καλῶς ἐπωνομάσθη τὸ ὄνομα σοῦ Ἀγρικόλαος· ἄγριος γὰρ εἶ κολακευτῆς... [Вороже істини, сину погібелі, добре назвали тебе іменем Агріколая: бо ти дикий улесник...»] («Miscellen», р. 28 <i>ιδ'</i>). Пор. також у гимні на П'ятидесятницю: οἱ ἔξω ληροῦντες [ті, що шаленіють зовні] (<i>Analecta</i>, р. 164), а також у пасхальному піснеспіві: ληρήματά μου τὰ ῥήματα [мої слова – шаленство] (<i>Analecta</i>, р. 132).</p>	
<p>Λ. τὰ γὰρ εἶδωλα... πέπτωκεν [бо ідоли... впали]; χαίρε ἢ τῆς πλάνης τὸ κράτος πατήσασα· χαίρε τῶν εἰδώλων τὸν δόλον ἐλέγξασα [радуйся, бо Ти</p>	

⁴⁶ Може також бути запозиченим у Єфрема натяком на Юліана Відступника.

- лукавство обману стоптала; радуйся, бо Ти облуду ідолів викрила]. Пор. ὄλοντο πάντα τὰ εἰδῶλα [знищено всіх ідолів] («Miscellen», р. 19 ι´); εἰδῶλων πλάνην [обман ідолів] (там само, р. 13 θ´).
- М. Богословська ідея досконалого Бога і досконалої людини подібна до тієї, що у гимні на Стрітення. Пор. строфу Τέλειον ἄνθρωπον [Досконалу людину] та попередню.
- Ν. ἄνθος τῆς ἀφθαρσίας [квітка нетлінности]. Пор. у Першому гимні со-рока мученикам: εὔρον ἀφθαρσίαν [знайшли нетлінність] («Miscellen», р. 20 ιξ´). Пор. також: ἀναστάσεως τύπον ἐκλάμπουσα [засяявши образом Воскресіння] (Analecta, р. 474); τῶν ἀγγέλων τὸν βίον [життя ангельське] (гимн про Страшний суд, там само, р. 51).
- Ξ. Ξένον τόκον ἰδόντες ξενωθῶμεν τοῦ κόσμου [Побачивши чудодивне народження, віддалімося від світу]. Пор. Ξένου τοκετοῦ ξένα πράγματα ὀρᾶται [Бачать чудодивні діла чудодивного народження] (Гимн Романа Ἀγγελικαί [“Ангельські”], Analecta, р. 236).
- Ο. У впровадженні догматичний пасаж Ὀλος...[Увесь...] – як уже сказано, Романів. А у хайретизмах: ἀμφίβολον – ἀναμφίβολον [нечувана – найвища]; пор. гимн про св. Тому, Analecta р. 140.
- Π. φύσις ἀγγέλων κατεπλάγη [ангельські сили здивувались]; пор. у гимні на Стрітення: Χορὸς ἀγγελικὸς ἐκπληττέσθω [хай ангельський хор дивується]; οἱ ἀσώματοι βλέποντες ἐξεπλήττοντο [безтілесні, бачачи, здивувалися].
- Р. Якнайпильнішої уваги заслуговує строфа Ῥήτορας [Промовців]⁴⁷, бо вона – цілком явно Романова. Для того, щоб належно її зрозуміти, варто згадати, що в Акафісті неодноразово фігурує протиставлення язичникам (ἄλιστοι), котрі збереглися аж до VI століття і жили поруч із християнами (наприклад, у стр. Ο: χαῖρε τῶν ἀπίστων ἀμφίβολον ἄκουσμα· χαῖρε τῶν πιστῶν ἀναμφίβολον καύχημα [радуйся, для невірних новино нечувана; радуйся, для вірних похвало найвища]; пор. також строфи Γ, Ι та ін.). Тут автор Акафісту завзято нападає на язичницьких філософів-неоплатоніків, які хулять таїнство Воплочення, в’їдливо висміює їх за допомогою дотепних відповідей та словесних ігор:

⁴⁷ Цю темну строфу цілковито неможливо зрозуміти без порівняння із наведеними пасажами із творів Романа.

Ακαφίστ

Ῥήτορας πολυφθόγγους ὡς ἰχθύας
ἀφώνους ὀρώμεν ἐπὶ σοὶ Θεοτόκε·
ἀποροῦσι γὰρ λέγειν τὸ πῶς καὶ παρ-
θένος μένεις, καὶ τεκεῖν ἴσχυσας· ἡμεῖς
δὲ τὸ μυστήριον θαυμάζοντες πιστῶς
βοῶμεν·

Χαῖρε σοφίας Θεοῦ δοχεῖον·

Χαῖρε προνοίας αὐτοῦ ταμεῖον.

Χαῖρε φιλοσόφους ἀσόφους δεικνύου-
σα·

Χαῖρε τεχνολόγους ἀλόγους
ἐλέγχουσα·

Χαῖρε ὅτι ἐμωράνθησαν οἱ δεινοὶ συζη-
τηταί·

Χαῖρε ὅτι ἐμαράνθησαν οἱ τῶν μύθων
ποιηταί.

[Бачимо, що промовці велемовні,
наче риби німі перед Тобою,
Богородице, бо неспроможні
пояснити, як то Ти, дівою
перебуваючи, породити змогла. А ми,
подивляючи це таїнство, з вірою
взиваємо:

Радуйся, Премудрости Божої
вмістилище;

Радуйся, провидіння Божого
скарбнице;

Радуйся, бо Ти мудреців немудрим
являєш;

Радуйся, бо красномовці перед
Тобою німують;

Радуйся, бо завзяті дослідники перед
Тобою розум утратили;

Радуйся, бо перед Тобою замовкли ті,
що різні вигадки видумували.]

Ρομαν

Οὐκοῦν ἐδόθη αὐτοῖς πάντων περιγε-
νέσθαι δι' ὧν λαλοῦσι γλωσσῶν; καὶ τί
φιλονεικοῦσιν οἱ ἔξω ληροῦντες; τί φυσῶσι
καὶ βομβεύουσιν οἱ Ἕλληνες; τί φαντάζο-
νται πρὸς Ἄρατον τὸν τρισκατάρατον; τί
πλανῶνται πρὸς Πλάτωνα; Δημοσθένην τί
στέργουσι τὸν ἀσθενῆ; τί μὴ ὀρώσιν Ὀμηρον
ὄνειρον ἀργόν; τί Πυθαγόραν θρυλλοῦσι τὸν
δικαίως φημωθέντα; τί δὲ καὶ μὴ τρέχουσι
καὶ σέβουσιν οἷς ἐνεφανίσθη τὸ Πανάγι-
ον Πνεῦμα; (Гимн на Πятидесятницу,
стр. 18).

.....

Οὐ χαίρω τοῖς πλατωνίζουσι (Гимн
апостолам, р. 175)

.....

Καὶ μύθους ἀμαυροῖ τὸ ῥήτὸν τοῦ
Μαραναθᾶ· ἢ Ναζαρετ δονεῖ Κόρινθον (Гимн
апостолам).

[Хіба ж не дано їм перевершити всіх,
чийми мовами розмовляють? Чому ж
сперечаються ті, що шаленіють зовні?
Чому сичать та бурмотять греки? Чому
знять із триклятим Аратом? Чому
блукають із Платоном? Чому полюбляють
немічного Демостена? Чому не бачать,
що Гомер – марення ледарське? Чому
подивляють Піфагора – справжнього
недоріку? Чому не біжать ушанувати тих,
кому Пресвятий Дух явився?

.....

Не радий я послідовникам Платона.

.....

Взивання «Μαραната!» потьмарює байки;
Назарет посоромлює Коринт.]

Далі язичницьким мудрецам та красномовцям протиставлено апостолів:

Χαίρε τῶν Ἀθηναίων τὰς πλοκάς
διασπῶσα.

Χαίρε τῶν ἀλιέων τὰς σαγήνας πληροῦσα.

Χαίρε βυθοῦ ἀγνοίας ἐξέλκουσα.

Χαίρε πολλοὺς ἐν γνώσει φωτίζουσα.

Nῦν γέγοναν σοφισταὶ οἱ ἀγρευταὶ τὸ
πρώην... οἱ τὸ πάρος καταρῥάπτοντες
τὰ δίκτυα, νῦν ῥητόρων πλοκάς λύουσιν
(Гимн на П'ятидесятницю, стр. 17)

.....

Τόμος ὑμῶν σοβεῖ Δημοσθένην καὶ
ἤττωνται Ἀθηναῖοι Γαλιλαίοις.

.....

Ὁ σοφίσας ὑπὲρ ῥήτορας τοὺς ἀλιεῖς
(Гимн апостолам).

[Радуйся, бо Ти атенців лукаві хитрощі
розвіяла;

Радуйся, бо Ти мережі риболовців
наповнила;

Радуйся, бо Ти з безодні незнання
выводиш;

Радуйся, бо Ти пізнання багатьох
просвіщаєш.]

[Нині вчорашні ловці стали
мудрецами... ті, що допіру плели
сіті, хитросплетіння красномовців
розплутують.

.....

Ваша промова знічує Демостена; атенці
уступають галилейцям.

.....

Зробив рибалок мудрішими
за красномовців.]

Усе це настільки ясно вказує на Романа, що шукати нові докази буде зайвим. Насамперед оте гостре висміювання язичницьких філософів настільки характерне саме для нього, що годі й шукати когось іншого серед християнських авторів, які були сучасниками язичництва (за винятком хіба що Єфрема)⁴⁸; не кажу вже про пізніших, із VI століття.

Далі, на Романа вказують: у тій-таки строфі Р: δοχεῖον– ταμεῖον [вмістилице – скарбниця]; пор. пасхальний піснеспів, *Analecta*, р. 132. ἀλόγους; Роман часто використовує проти противників двозначність цього слова («нерозумний», «німий» і «худобина»), наприклад, у гимні про Страсті: τὸν Πιλάτον λόγων γὰρ οὐδ' ἀξιοῦ λογισάμενος ἄλογον [Пілата ти слів не удостоїв, розсудивши, що він нерозумний] (*Analecta*, р. 119).

⁴⁸ Цілковито по-іншому борються проти язичників, наприклад: Євсевій у «Доказах на користь Євангелія», Атанасій у «Слові проти язичників», Григорій Назіанзин у «Словах проти Юліана», Йоан Златоуст у «Доказах проти юдеїв та язичників», Кирило Александрийський у трактаті «Про священну християнську віру», Теодорет Кирський у «Лікуванні еллінських недуг» та ін.

- Σ. Образ Пастиря і вівці, про який ішлося вище.
- Τ. Пресвяту Богородицю названо τεῖχος [охорона]. Пор. гимн на Різдва Пресвятої Богородиці, строфу Ὅλος...[Увесь...]: αὐτὴ γὰρ τεῖχος καὶ στήριγμα καρτερόν [Вона ж бо охорона і підпора міцна]. συληθέντας τὸν νοῦν [позбавлених розуму]⁴⁹; пор. τὸν δόλω συληθέντα [позбавленого хитрощів] (Analecta, р. 17). συλληφθέντας αἰσχρῶς [у грісі зачатих]; пор. συλληφθέντας ἀνομίαις [зачатих у беззаконнях] («Miscellen», р. 17 α').
- Φ. κολυμβήθρα [купіль]; пор. гимн святим Космі та Дам'янові: κολυμβήθρα Σιλοάμ [Силоамська купіль], а також часто деінде. Χριστοῦ εὐωδία [Христові пахощі]; пор. Θεοῦ εὐωδία [Божі пахощі] (гимн про зраду Юди, р. 51).
- Χ. καὶ σχίσας τὸ χειρόγραφον [роздерши боргові зобов'язання]; пор. гимн на Пальмову неділю: σταυρώθητι καὶ σχίσον τὸ χειρόγραφον [розіпнися і роздери боргові зобов'язання] (Analecta, р. 65).
- Ψ. ἀσάλευτος πύργος [непорушна вежа]; пор. ἀσάλευτον πύργον [непорушну вежу] (гимн про Йосифа Прекрасного, р. 72). χαῖρε δι' ἧς ἐγειρόνται τρόπαια, χαῖρε δι' ἧς ἐχθροὶ καταλίπτουσι [радуйся, бо в Тобі запевнення нашої перемоги; радуйся, бо через Тебе вороги згинуть]; пор. молитву Романа у гимні сорока мученикам: Χριστέ... τῷ πιστοτάτῳ ἄνακτι κατὰ βαρβάρων δώρησαι τὰς νίκας καὶ τὰ τρόπαια [Христе... даруй щонайвірнішому володареві перемогу та звитягу над невірними] («Miscellen», р. 30 ιη').

Що ж до вступу Акафісту Τὸ προσταχθέν [Повеління], про який ішлося вище, то легко переконатися, що й він належить Романові. Адже у цьому вступі не лише богословська ідея, не тільки менш важливі слова, як от: λαβὼν ἐν γνώσει, ἐν σκηνῇ Ἰωσήφ... ἐπέστη... ἀσώματος [зо зрозумінням прийнявши, під покрівлею Йосифа... став безплотний] тощо, а й найвагоміші фрази, у котрих висловлено саму суть справи, точно узгоджуються з Романовими:

⁴⁹ Переклад мій. – Прим. пер.

Вступ

ὁ κλίνας τῆ καταβάσει τοὺς οὐρανοὺς
χωρεῖται ἀναλλοιώτως ὅλος ἐν σοί [хто
приклонив сходженням небеса, той
увесь незмінно | вміщається в Тобі].

Роман (Ἀγγελικαί)

Βουλῆ οὐρανοὺς κλίνας Κύριε κατέβης
καὶ παρθενικὴν μήτραν ᾤκησας [Волею
небеса прихиливши, Господи, зійшов
еси і оселився в дівственній утробі]
(Analecta, p. 239).

.....

ἀναλλοιώτως ἔμεινας ὅλος ὦν Θεός
[незмінно весь залишився Богом]
(Analecta, p. 234).

Наприкінці ідею явно запозичено у Єфрема: ὄν καὶ βλέπον ἐν μήτρᾳ σου λαβόντα δούλου μορφὴν [і, його видячи, як прийняв вид раба у лоні Твоїм], проте в останніх віршах – немовби Романова печатка: ἐξίσταμαι κραυγάζων σοι· χαῖρε Νύμφη ἀνύμφεθε! [лякаюся звати Тобі: «Радуйся, Невісто неневісна!»].

Отож, підсумувавши все сказане, доходимо таких висновків:

1. Акафіст – це поема, створена саме з тією метою, щоб прославити, по-перше, величне таїнство Воплочення, по-друге, Пресвяту Богородицю – слугиню цього таїнства.

2. Усе богослов'я Акафісту щодо цього таїнства, а насамперед догматична ідея, спрямована проти аполлінаристів, виразно засвідчує приналежність гимну до золотої доби патристики, тобто IV ст.

3. Цю богословську ідею і все, що її супроводжує, саму тему та майже весь матеріал гимну запозичено у св. Єфрема Сирійського; в Акафісті знаходимо навіть цілі його вислови.

4. І все ж Акафіст – це не наслідування котрогось із Єфремових гимнів; це – довершений твір, а його автор – славнозвісний Роман Сладкопівець. У Акафісті його руку можна впізнати не лише за поетичною майстерністю та особливостями мови, а й за явною схожістю з іншими Романовими гимнами.

5. Цілість Акафісту доповнює вступ Τὸ προσταχθέν [Повеління], який теж належить Романові. Інший вступ, Τῆ ὑπερμάχῳ [Непереможній Владарці] додано пізніше, як вбачається, за часів патріарха Фотія.

6. Щодо часу й місця постановня Акафісту, то схилиємося до думки, що Роман склав його в Сирії, ще до того, як прибув до Константинополя.

З огляду на викладене, вважаємо, що питання авторства Акафісту можна безперечно вважати розв'язаним.

Бібліографія Акафісту

1. Найкращі рукописні кодекси Акафісту

Patmensis 212 (описав К. Крумбахер), Mosquensis synodalis 437, Taurinensis B IV, Vindobonensis suppl. 96 (див. К. Krumbacher, Akrostichis). Також Vindobonensis theol. 33, Vindobonensis theol. 332 (див. Christ, Anthologia).

Рукописні кодекси, підписані іменем Сергія: Parisiensis suppl. gr. 212, S. Marci 14. Латинський переклад Константина Ласкаріса: Vaticanus 4442, Cassinensis 418.

2. Видання тексту Акафісту, окрім тих, які містяться в друкованих літургійних книгах (тріодях, часословах тощо)

Найдавніше – Альдо Мануція в Poetae Christiani veteres, Venetiis 1501, де Акафіст у неповторний спосіб розміщено на середніх сторінках кожного зшитка. Далі: Migne, Patrologia graeca, Tom. 92, p. 1335–1348 (приписано Георгієві Пісіді); J. B. Pitra, Analecta Sacra, Paris 1876, Tom. I (250–262); W. Christ, M. Paraniakas, Anthologia graeca carminum Christianorum, Lipsiae 1871 (p. 140 і наст.); N. Nilles, S. J. Kalendarium manuale utriusque Ecclesiae, orientalis et occidentalis, Oeniponti 1879 і наст.; Al. Lauriot, Περί διαφόρου γραφῆς τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου ἐν ἀρχαίοις χειρογράφοις τῆς Μεγάλης Λαύρας. Ἐκκλ. Ἀληθ. 12 (1892) подає зіставлення загальноприйнятого тексту із деякими рукописами IX–X ст.; M. Paraniakas, Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος. Ἐκκλ. Ἀληθ. 13 (1983), 44–48 (загальноприйнятий текст із різночитаннями двох рукописів із Халкі); нещодавно Пласід де Меестер спорядив нове видання Акафісту під заголовком: Offizio del' Inno Acatisto in onore della santissima Madre di Dio. Roma, Tipografia poliglotta della Sacra Congregazione de Propaganda Fide, 1903.

3. Переклади Акафісту:

а) Латинські. Константина Ласкаріса – в Pitra, Analecta Sacra, Tom. I, 250–262 за двома зазначеними вище рукописними кодексами; Євстахій Пателаро, критянин, на початку XVII ст. зробив латинський переклад, який зберігся в одному рукописному кодексі в бібліотеці Мессінського університету (Codici preesistenti № 39); латинський переклад Йосифа Скіро видав Aeppus Dyrachinus (Диррахій) разом з індульгенціями Бенедикта XIV у Римі 1746 року (повний титул див. у примітці 10); Йоана Рубеоне – у Th. Rainaldus, Nomenclatore Mariano, Romae 1649 (новіше видання); нещодавно П. де Вінтерфельд знайшов у кодексі С 78 із Тігуринської бібліотеки давній переклад IX ст. під заголовком: Ymnus sanctae Dei Genitricis Mariae victoferus atque saluatorius [«Переможний та привітальний гімн Пресвятій Богородиці Марії»] (див. P. de Meester, цитована праця, Bessarione, Vol. VII, p. 213).

б) Церковнослов'янські, румунські, арабські переклади містяться в літургійних книгах.

в) Існують також переклади іншими сучасними мовами, як от французькою, італійською, німецькою, іспанською, що їхній ретельний огляд подано у згаданій праці Пласіда де Меестера.

4. Авторів, які писали на тему Акафісту,

годі перелічити усіх. Насамперед слід згадати поширену в численних рукописах та в різноманітних редакціях історичну оповідь про чудесне визволення Пресвятою Дівою Марією міста Константинополя, яка під заголовком Λόγος τοῦ Ἀκαθίστου [Слово про Акафіст] міститься в грецькій тріоді (видав Gretser у *Observationes in Codinum* за рукописом із Баварської бібліотеки; передрук у *Patrologia graeca*, Tom. 92 і 106). Дещо схоже маємо у так званому синаксарі, тобто церковному читанні на п'яту суботу Чотиридесятниці, що його уклав Никифор Калліст Ксантопул у XIV ст. Далі, існують численні малі та великі розвідки про Акафіст, окремі або в складі більших праць. А саме: J. M. Quercius, *De hymni Acahisto monitum*, *Patrologia graeca*, Tom. 92; він уперше оприлюднив припущення про Георгія Пісиду як автора Акафісту. Всупереч йому, W. Christ, цитована праця, та J. P. Pitra, *Analecta Sacra*, Tom. I, p. 250, «Monitum de Acahisto», приписують Акафіст патріархові Сергієві (VII ст.). Цю думку поділяли й інші автори, як от Stevenson, Jacobi, Bouvy, Dietrich, Bäumer, а попервах і К. Крумбахер (див. *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, II ed., p. 672), який, однак, згодом відмовився від неї (див. його ж *Akrostichis*, p. 532). M. J. Gedeon, *Πατριαρχικαὶ πίνακες*, Constantinopoli 1890, припускає, що Акафіст створено невдовзі після смерті Юліана Відступника. Al. Lauriotes, *Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος* у *Κωνσταντινούπολις* 1893, № 75, приписує гімн Романові, хоча й не наводить достатніх аргументів. Те саме робить російський автор Амфілохій у своєму *Κωντακάριον* (*Moscoviae* 1879). Const. Ecomomos, *Περὶ γνήσιας προφορᾶς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης*, Petropoli 1830, приписує Акафіст Аполлінарієві Лаодикейському (!). J. Vutygus, *Περὶ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου*, *Νεολόγου Ἑβδομαδαία Ἐπιθεώρησις* (1893) припускає, що Акафіст створено за часів Константина Погоната (668–685). Доситей, патріарх Єрусалимський, *Περὶ τῶν ἐν Ἱεροσολύμοις πατριαρχεσάντων*, відносить Акафіст до часів Лева Ісавра (VIII ст.). Нарешті, A. Paradorulos-Kerameus, *Ὁ Ἀκάθιστος ὕμνος, οἱ ῥῶς καὶ ὁ πατρ. Φῶτιος*, Βιβλ. Μαρασλή ἄρ. 14, Athenis 1903, припускає, що Акафіст постав аж у IX ст., а його автором був сам патріарх Фотій. Про Акафіст писали також: M. Paranikas, *Περὶ τοῦ Ἀκαθίστου ὕμνου*, *Σύλλογος* 25 (1895) (розвідка про поетику, стилістику та метрику гімну); E. K. Korhiniotes, *Ἀκάθιστος ὕμνος ἦτοι 24 οἴκοι τῆς Θεοτόκου*, Athenis 1901 (екзегеза та коментар Акафісту). Та найвидатніше дослідження про Акафіст, яке нещодавно вийшло в світ, це – Placido de Meester, *Linno acatisto* (Ἀκάθιστος ὕμνος), *Bessarione Vol. VI et VII, Romae* 1904.

5. Допоміжна література:

- Karl Krumbacher, *Geschichte der Byzantinischen Litteratur*, II. Aufl., München 1897.
Його ж, *Der Akrostichis in der griechischen Kirchenpoesie*. Sitzungber. Der philol.-philol. Und der histor. Klasse der Kgl. Bayer. Akademie der Wissenschaften. München 1903. IV.
- J. B. Pitra, *Analecta Sacra Spicilegio Solesmensi parata*, Tom. I. Paris 1876.
- S. Ephraem Syri opera omnia, ed. Assemani. Romae 1743 і наст.

- Th. Jos. Lamy, S. Ephraem Syri hymni et sermones in IV tomis. Mechliniae 1882 і наст.
- F. A. Lehner, Die Marienverehrung in den ersten Jahrhunderten. Stuttgart 1881.
- Léman, l'abbé Jos. La S. Vierge Marie dans l'histoire de l'orient chrétien. Paris 1904.
- Paul Maas, Beschreibung des D. Pl. de Meesters "Linno acatisto", Byzantinische Zeitschrift, Tom. XIV.
- Th. Wehofer, "Untersuchungen zum Liede des Romanos auf die Wiederkunft des Herrn", aus dem Nachlaß des Verfassers herausgegeben von A. Ehrhard und P. Maas. Sitzungen der Wien. Ak., 154 Bd., V. Abh., 1907.
- K. Krumbacher, Miscellen zu Romanos. Abhandl. der Kgl. Bayer. Akademie der Wiss., I Kl., XXIV Bd., III Abt.

Львів 1908

Зміст

1. Стан питання	195
2. Аналіз Акафісту	196
3. Про вступ Акафісту	199
4. Богословське значення Акафісту	202
5. Акафіст і патристика IV століття	204
6. Акафіст і св. Єфрем Сирійський	208
7. Чи не був св. Єфрем автором Акафісту?	210
8. Хто ж істинний автор Акафісту?	213
I. Богослов'я Акафісту і богослов'я Романа	214
II. На Романа вказує форма Акафісту.	216
III. Паралелі з творами Романа	217
Строфа I: про волхвів	218
Строфа P: висміювання філософів	220
9. Бібліографія Акафісту	225